

Jerzy Dzieciuchowicz

In memoriam : Andrzej Werwicki : biografia naukowa

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 7,
237-249

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

IN MEMORIAM

ANDRZEJ WERWICKI – BIOGRAFIA NAUKOWA

Andrzej Werwicki żył w latach 1930–2005. Urodził się w Poznaniu w rodzinie kupieckiej o bogatych tradycjach, które pieczołowicie kultywował. Mieszkał w Poznaniu, w Warszawie i Łodzi. Swoje zainteresowania przyrodnicze i krajoznawcze rozwijał uczęszczając do Liceum im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, które ukończył w 1950 r. W tym samym roku podjął studia geograficzne na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego. Po dwóch latach studiów przeniósł się na kierunek geograficzny Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w 1955 r. uzyskał stopień magistra geografii na podstawie wyróżniającej się pracy *Zmiany w rozmieszczeniu przemysłu włókienniczego w powiatach białostockim, bielskim i sokólskim*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. K. Dziewońskiego, który stał się jego nieocenionym mentorem w toku całej dalszej działalności naukowej. W 1962 r. uzyskał stopień doktora nauk przyrodniczych na podstawie rozprawy *Ewolucja funkcji miast i osiedli miejskich w rejonie Wałbrzycha, Świdnicy i Dzierżoniowa w latach 1787–1960*, której promotorem był również prof. dr K. Dziewoński. Recenzentami tej pracy byli prof. prof. J. Kostrowicki, A. Wrzosek i F. Barciński. Stopień doktora habilitowanego otrzymał w 1973 r. po opublikowaniu opracowania *Struktura przestrzeni średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce*, które recenzowali prof. prof. M. Dobrowolska, S. Gołachowski i J. Kostrowicki. Uroczystość nadania tytułu profesora nauk o Ziemi A. Werwickiemu odbyła się w 1993 r.

Pracę zawodową A. Werwicki, będąc jeszcze studentem, rozpoczął w 1954 r. na stanowisku asystenta naukowo-technicznego w pracowni dokumentacji Instytutu Geografii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Po ukończeniu studiów w 1955 r. w tym samym Instytucie podjął – wykonywaną z pasją – pracę naukowo-badawczą, najpierw na stanowisku asystenta, a następnie starszego asystenta w Zespole Białostockim, kierowanym przez prof. dr.

J. Kostrowickiego. W 1956 r. przeszedł do Zakładu Geografii Zaludnienia i Osadnictwa IG PAN, prowadzonego przez prof. dr. K. Dziewońskiego, gdzie po upływie sześciu lat awansował na stanowisko adiunkta. W latach 1974–1981 prowadził działalność naukowo-dydaktyczną w Instytucie Kształcenia Nauczycieli w Warszawie, przechodząc na początku tego okresu na stanowisko docenta. W latach 1976–1981 pełnił funkcję kierownika Pracowni Geografii IKN, a w 1976 i 1977 r. był też kierownikiem Studium Geografii w Centrum Kształcenia Nauczycieli w Piotrkowie Trybunalskim. Podczas trimesznu letniego w 1979 r. został zatrudniony na stanowisku profesora kontraktowego w University of Texas w El Paso (USA). Począwszy od 1981 r. podjął preferowaną przez siebie pracę naukowo-badawczą na stanowisku docenta w Zakładzie Przestrzennego Zagospodarowania Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Kolejna istotna zmiana miejsca pracy nastąpiła w 1993 r., kiedy objął stanowisko kierownika Zakładu Lokalizacji Produkcji i Gospodarki Przestrzennej na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Łódzkiego. Po nagłej śmierci prof. S. Pączki objął stanowisko kierownika Katedry Gospodarki Przestrzennej i Planowania Regionalnego, piastując tę funkcję w latach 1995–2000, tj. niemalże do końca swojej kariery zawodowej.

A. Werwicki, pod wpływem swego mistrza, za którego uważał prof. K. Dziewońskiego, specjalizował się w dwóch dziedzinach geografii człowieka – geografii miast i geografii usług. W tej drugiej należał niewątpliwie do prekursorów w polskiej geografii. Jednakże jego zainteresowania badawcze ewoluowały w miarę upływu czasu. Na dorobek naukowy A. Werwickiego składa się łącznie 106 opublikowanych prac.

Początkowo Profesor podejmował głównie problemy z pogranicza geografii przemysłu i geografii ludności oraz historii gospodarczej. Wiedzę historyczną traktował przy tym jako niezbędną do wyjaśniania badanych zagadnień geograficznych. Przykładem takiego podejścia badawczego była jego praca magisterska dotycząca genyzy białostockiego okręgu przemysłu włókienniczego. Praca ta była istotnym, pierwszym osiągnięciem naukowo-badawczym A. Werwickiego, o czym świadczy jej opublikowanie w wersji rozszerzonej w ramach „Prac Geograficznych IG PAN” (nr 10) w roku 1957.

W późniejszym czasie rozwijał badania poświęcone funkcjom miast i zasięgowi ich oddziaływania. Za ich ukoronowanie należy uznać rozprawę doktorską dotyczącą ewolucji – w ciągu 180-letniego okresu – funkcji wybranych miast i ośrodków miejskich Dolnego Śląska. Zawierała ona nowatorską propozycję metodyczną określania struktury funkcjonalnej miast w długim przedziale czasu. Po raz pierwszy w literaturze geograficznej wprowadzono w niej także pojęcie funkcji statycznych i dynamicznych. Praca ta w całości nigdy nie została wydana drukiem, natomiast jej reprezentatywny fragment, *Rozwój miast i osiedli miejskich jako wyraz ich funkcji*, opublikowano w „Przeglądzie Geograficznym” z roku 1970.

Ważny nurt badawczy, rozwijany przez A. Werwickiego od połowy lat 60., odnosił się do wewnętrznej organizacji przestrzeni miejskiej. Z szeregu pozycji, które zostały jej poświęcone, na pierwszy plan wysuwa się praca habilitacyjna *Struktura przestrzenna średnich miast – ośrodków wojewódzkich w Polsce*, która ukazała się drukiem w 1973 r. Zawiera ona próbę sformułowania teorii struktury przestrzennej średnich miast polskich, opartą na drobiazgowej analizie porównawczej map miejskiego użytkowania ziemi. Zgodnie z tą koncepcją teoretyczną struktura przestrzenna rozpatrywanej kategorii ośrodków miejskich jest wypadkową trzech odrębnych układów rozmieszczenia elementów tworzących miasto: koncentrycznego układu rozmieszczenia ludności, układu sektorowego rozmieszczenia funkcji produkcyjnych i policentrycznego układu rozmieszczenia funkcji usługowych. Dalsze studia w tej dziedzinie, które miały charakter porównawczy, zostały podsumowane w opracowaniu *The Internal Structure of Polish Towns*, opublikowanym w Anglii w 1979 r.

Pod koniec roku 1981, po powrocie do pracy w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, A. Werwicki przystąpił do szeroko zakrojonych badań z zakresu geografii usług, które w warunkach polskich należy uznać za pionierskie, ponieważ geografia usług jako systematyczna dziedzina badań geograficznych w naszym kraju wówczas praktycznie nie istniała. Problematyka ta wzbudziła zainteresowanie A. Werwickiego już w 1965 r. Dowodzi tego opublikowane wtedy w „Przeglądzie Geograficznym” opracowanie dotyczące roli usług w kształtowaniu bazy ekonomicznej miast. Nowsze studia z tej dziedziny w pierwszym rzędzie koncentrowały się na fundamentalnych zagadnieniach dotyczących metodologii i podstaw teoretycznych geografii usług, obejmujących m. in. zdefiniowanie lub doprecyzowanie i uporządkowanie elementarnych pojęć i terminów z geografii usług oraz systematyzację działalności usługowych. Szczególną wartość ma w tym przypadku próba sformułowania nowego paradygmatu geografii usług, która w kilku ostatnich dekadach rozszerzyła znacznie zakres geografii społeczno-ekonomicznej. Publikacja na ten temat została umieszczona w „Przeglądzie Geograficznym” z 1998 r.

W następnej kolejności A. Werwicki przystąpił do badań zróżnicowania regionalnego poziomu rozwoju sfery usług. Można tutaj wymienić studia dotyczące roli sektora usługowego w kształtowaniu przestrzeni makroregionu funkcjonalnego Warszawy, całego obszaru Polski, a także w sąsiadujących z nią krajów środkowoeuropejskich.

Transformacja systemowa w Polsce po roku 1989, a zwłaszcza zmiany ekonomiczne związane ze swobodą działalności gospodarczej, zainspirowały A. Werwickiego w latach 90. do badań wzajemnych relacji pomiędzy usługami rynkowymi i nierynkowymi, jak też dynamiki wzrostu nowych dziedzin usług. Dużo uwagi poświęcił również badaniom żywiołowego rozkwitu handlu i usług w rejonach przygranicznych Polski, rozwoju i struktury przestrzennej handlu

wewnętrznej i gastronomii w Polsce oraz fenomenowi handlu targowiskowego w aglomeracji łódzkiej.

Poza geografią miast i geografią usług, w kręgu zainteresowań badawczych A. Werwickiego znalazły się prowadzone w wąskim zakresie badania z dziedziny dydaktyki geografii i geografii regionalnej świata. Studia z zakresu dydaktyki geografii realizował pracując w Instytucie Kształcenia Nauczycieli. Ich efektem były publikacje na temat możliwości i sposobów kształtowania sylwetki zawodowej nauczycieli geografii oraz błędów popełnianych przez nich w nauczaniu geografii społeczno-ekonomicznej. Badania te zostały oparte na hospitacjach kilkuset lekcji. Studia z dziedziny geografii regionalnej świata dotyczyły w szczególności geografii Wielkiej Brytanii i Irlandii.

W celu doskonalenia swoich kwalifikacji zawodowych i realizacji pasji globtroterskiej A. Werwicki odbył kilka staży naukowo-dydaktycznych i 19 dłuższych podróży prywatnych do krajów niemal całej Europy, a także niektórych państw Azji i Ameryki Północnej. Krajowy staż naukowo-dydaktyczny, który odbywał się na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku akademickim 1968/1969, był połączony z wykładami z geografii ludności. Na pierwszym zagranicznym, trzymiesięcznym stażu naukowym przebywał w Handelshögskolan w Sztokholmie w roku 1963, odwiedzając przy tym uniwersytety w Sztokholmie, Lund i Upsali. Podczas tego stażu prowadził badania dotyczące rozwoju ludności miast szwedzkich, a także wykłady na temat klasyfikacji funkcjonalnej miast. Wkrótce po powrocie ze Szwecji wyjechał na roczny staż naukowy do Anglii, który odbywał University College w Londynie. Podczas tego pobytu prowadził badania rozwoju ludnościowego miast brytyjskich w wieku XIX oraz wykłady z geografii ekonomicznej Polski. Z kolei w roku akademickim 1972/1973 przebywał na dziewięciomiesięcznym stażu naukowym na wydziale geografii w University of St. Andrews w Szkocji, gdzie równoległe z badaniami nad wpływem motoryzacji indywidualnej na rozmieszczenie usług, prowadził wykłady z geografii ekonomicznej Polski. Wygłaszał też wykłady monograficzne na temat struktury przestrzennej miast polskich na wydziałach geograficznych uniwersytetów w Newcastle, Nottingham, Aberdeen i Cambridge. Należy nadmienić, iż A. Werwicki był uczestnikiem dwóch kongresów Międzynarodowej Unii Geograficznej, w roku 1964 w Londynie i w roku 1976 w Moskwie. Brał również udział w kilku pracach aplikacyjnych.

Praca dydaktyczna nie pasjonowała zbytnio Profesora. Stałą działalność dydaktyczną prowadził w latach 1975–1981 w Studium Doskonalenia Nauczycieli Geografii Instytutu Kształcenia Nauczycieli w Warszawie. Wygłaszane tam przez niego wykłady były poświęcone geografii: ludności, miast i usług oraz geografii regionalnej Wielkiej Brytanii, USA i ZSRR. Systematycznie zajmował się także dydaktyką podczas pracy w Katedrze Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1993–2000. Prowadził wówczas seminarium magisterskie oraz

specjalizacyjne wykłady z geografii usług, podstaw urbanistyki i architektury oraz gospodarki komunalnej i mieszkaniowej. Wypromował dwóch doktorów i 49 magistrów. Jest również autorem recenzji 6 prac doktorskich i 7 prac habilitacyjnych.

Andrzej Werwicki prowadził aktywną działalność organizacyjną, będąc m. in. członkiem Rady Naukowej IKN (1976), Rady Naukowej Województwa Piotrkowskiego (1976), Przewodniczącym Komisji Egzaminu Kwalifikacyjnego w IKN (1976-1983), członkiem Głównej Komisji do Spraw Stopni Specjalizacji Zawodowej Nauczycieli przy CDN (1984-1990), członkiem Rady Naukowej Ośrodka Badań Naukowych w Białymstoku (1985-1991), Członkiem i wiceprzewodniczącym Komitetu Głównego Olimpiady Geograficznej (od roku 1970), sekretarzem naukowym Komitetu Nauk Geograficznych PAN (1987-1989), członkiem Komitetu Nauk Geograficznych PAN (od 1996 r.), kierownikiem studium doktoranckiego na Wydziale BNZ UŁ. Był organizatorem i przewodniczącym kilku międzynarodowych konferencji naukowych.

Uczestniczył również w działalności wydawniczej, pełniąc różne funkcje w redakcjach czasopism o zasięgu ogólnokrajowym i zagranicznym („Dokumentacja Geograficzna”, „Geographia Polonica”, „Geografia w Szkole”, „International Journal of Retailing”, „The International Review of Retail”, „Distribution and Consumer Research”, „International Journal of Retail and Distribution Management”). Za działalność naukową i dydaktyczno-wychowawczą uzyskał szereg nagród i odznaczeń, w tym Nagrodę Zbiorową Sekretarza Naukowego PAN za działalność naukową i organizacyjno-dydaktyczną w 1974 r., Nagrodę Ministra Oświaty i Wychowania II stopnia za osiągnięcia w pracy naukowo-badawczej w 1979 r., Złoty Krzyż Zasługi w 1976 r., Medal Edukacji Naukowej w 1978 r., Nagrodę Indywidualną II stopnia Rektora Uniwersytetu Łódzkiego za książkę pt. *Handel targowiskowy aglomeracji łódzkiej na tle jego znaczenia ogólnopolskiego w latach 1994-1997*.

Andrzej Werwicki był człowiekiem wyróżniającym się pracowitością, rzetelnością, solidnością, uczciwością i poczuciem obowiązku. Wszystko co osiągnął było rezultatem jego własnej pracy. Nigdy nie brał udziału w życiu politycznym, chociaż oceniał pozytywnie dokonujące się po roku 1989 w Polsce przemiany polityczne i społeczno-ekonomiczne. W stosunku do współpracowników był zawsze koleżeński, gotowy do współpracy i służenia swym bogatym doświadczeniem, pomocą i radą.

SPIS PUBLIKACJI

1957

Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku, „Prace Geograficzne IG PAN”, nr 10.

Białostocki przemysł włókienniczy, „Przegląd Geograficzny”, t. 29, z. 3, s. 583–594.

Przemiany w uprzemysłowieniu województwa białostockiego, „Przegląd Geograficzny”, t. 29, z. 3, s. 561–581.

1958

Od Białowieży do Gołdap, „Wiedza i Życie”, R. 24, nr 3, s. 138–143.

Rozwój miasta Trzcina Zdroju, „Dokumentacja Geograficzna IG PAN”, z. 22, s. 14–24.

1959

(rec.) *Bajer K., Przemysł włókienniczy na ziemiach polskich od początku XIX w. do 1939 r.*, „Przegląd Geograficzny”, t. 31, z. 2, s. 414–416.

1961

Migracje ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1951–1957. Warszawa, 50 s. (współautor: L. Kosiński).

1962

Zmiany w liczbie i rozmieszczeniu ludności w powiatach kamiennogórskim, wałbrzyskim, noworudzkim, dzierzoniowskim i świdnickim w latach 1787–1939, „Przegląd Geograficzny”, t. 34, z. 1, s. 153–172.

(rec.) *Jeżowski K., Rozwój i rozmieszczenie przemysłu na Dolnym Śląsku w okresie kapitalizmu*, „Przegląd Geograficzny”, t. 34, z. 3, s. 610–612.

1963

Kiruna, „Poznaj Świat”, R. 11, nr 3.

Migracje ludności w powiatach kamiennogórskim, wałbrzyskim, noworudzkim, dzierzoniowskim i świdnickim w latach 1945–1960, „Przegląd Geograficzny”, t. 35, z. 4, s. 663–672.

Sveriges industri, „Przegląd Geograficzny”, t. 35, z. 4, s. 744–745.

1964

Changes in the basic functions of towns in Lower Silesia and their influence on urban development, „Geographia Polonica”, 3, s. 125–135.

(rec.) *The Atlas of Britain and Northern Ireland*, „Przegląd Geograficzny”, t. 36, z. 2, s. 392–394.

1965

Funkcje usługowe miast i strefy ich oddziaływania w rejonie Wałbrzycha i Świdnicy, „Przegląd Geograficzny”, t. 37, z. 1, s. 93–108.

1966

Przez trzy pory roku, „Poznaj Świat”, R. 14, nr 3, s. 14–16.

1967

Ośrodki lokalne. Głos w dyskusji, [w:] L. Straszewicz (red.), *Ośrodki lokalne. Materiały z Konferencji Naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23 stycznia 1966 r.*, Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, Łódź, s. 136–138.

Rozwój sieci miast w rejonie Wałbrzycha i Świdnicy w XIX i XX w. „Czasopismo Geograficzne”, t. 38, z. 1, s. 67–75.

1968

Ośrodki przemysłowe 1958 r., [w:] *Atlas województwa białostockiego*, mapa 44, Warszawa.

Z badań nad rozwojem i przyczynami zastoju przemysłu Białegostoku w latach 1919–1939. [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, Białystok, s. 209–229.

Zmiany w rozmieszczeniu przemysłu, [w:] *Atlas województwa białostockiego*, mapa nr 43, Warszawa.

1969

Ciemna strona zielonej Anglii, „Poznaj Świat”, R. 17, nr 3, s. 34–35.

1970

Rozwój miast i osiedli miejskich jako wyraz ich funkcji, „Przegląd Geograficzny”, t. 42, z. 2, s. 267–281.

(rec.) *Siemek Z.*, *Procesy urbanizacji na tle wzrostu gospodarczego współczesnej Turcji*, „Prace Geograficzne IG PAN”, nr 77, s. 27–74, „Przegląd Geograficzny”, t. 42, z. 4, s. 779–780.

1971

Struktura przestrzenna Tarnowa, „Prace Geograficzne IG PAN”, nr 82, s. 221–274 (współautor: A. Jelonek).

Struktura przestrzenna Tarnowa i otaczających go stref malejącej urbanizacji, „Przegląd Geograficzny”, t. 43, z. 1–2, s. 37–59 (współautor: C. Guzik).

1972

(rec.) *Goheen P. G.*, *Victorian Toronto 1850–1900: Pattern and process of growth, Chicago 1970*, „Przegląd Geograficzny”, t. 44, z. 3, s. 593–595.

(rec.) *Moline N. T.*, *Mobility and the Small Town 1900–1930. Transportation change in Oregon, Illinois, Chicago 1971*, „Przegląd Geograficzny”, t. 44, z. 3, s. 592–593.

(rec.) *Neils E. M.*, *Reservation to City. Indian Migration and Federal Relocation, Chicago 1971*, „Przegląd Geograficzny”, t. 44, z. 3, s. 590.

1973

Królestwo Fife, „Poznaj Świat”, R. 21, nr 12, s. 44–45.

Model struktury przestrzennej polskiego średniego miasta, „Przegląd Geograficzny”, t. 45, z. 2, s. 373–383.

Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce, „Prace Geograficzne IG PAN”, nr 101, 168 ss. (rozprawa habilitacyjna).

Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce, „Dokumentacja Geograficzna IG PAN”, z. 6, s. 115–118.

Współczesna problematyka osadnictwa wiejskiego, [w:] *Materiały Ogólnopolskiej Konferencji*, Poznań, 7–8 XII 1973 r.

(rec.) *Jonelonek A.*, *Regiony demograficzne Polski. Zeszyty Naukowe UJ, nr 285. Prace Geograficzne, nr 30*, „Przegląd Geograficzny”, t. 45, z. 1, s. 171–172.

1974

A Model of the International Structure of the Medium - Sized Polish City, „Geographia Polonica”, 28, s. 117–125.

Rola miast Gorlic i Bieczu oraz osiedli wyspecjalizowanych w sieci osadniczej, [w:] *Studia nad strukturą lokalnej sieci osadniczej wybranych obszarów w Polsce*, „Dokumentacja Geograficzna IG PAN”, z. 2, s. 69–87.

Rola Żuramina w organizacji lokalnej sieci osadniczej, [w:] *Studia nad strukturą lokalnej sieci osadniczej wybranych obszarów w Polsce*, „Dokumentacja Geograficzna IG PAN”, z. 2, s. 142–160.

Struktura przestrzenna miast polskich, „Geografia w Szkole”, R. 27, nr 5, s. 242–252.

1975

Changing Patterns of Services in Fife 1951–1971, University of St. Andrews, Department of Geography Research Paper, St. Andrews, s. 86.

1976

Układ przestrzenny i fizjonomia miast w rejonie Wałbrzycha i Świdnicy w końcu XVIII w., „Przegląd Geograficzny”, t. 48, z. 4, s. 657–665.

1977

Dzielnice śródmiejskie miast w Polsce, [w:] L. Straszewicz, (red.), *Niektóre problemy teoretyczne z geografii miast*. Materiały konferencyjne, Łódź.

Geografia, [w:] *Program studium przedmiotowo-metodycznego dla nauczycieli z wykształceniem wyższym*, IKN, Warszawa, s. 14.

Problemy nauczania geografii na XXIII Międzynarodowym Kongresie Geograficznym, „Geografia w Szkole”, R. 30, nr 2, s. 77–79.

1978

Geografia, [w:] *Studium specjalne dla nauczycieli bez kierunkowego wykształcenia*, IKN, Warszawa, s. 11.

1979

Charakterystyka zawodowa nauczyciela geografii w powszechnej szkole średniej, IKN, Warszawa, s. 18.

- Geografia*, [w:] *Studium przedmiotowo-metodyczne dla nauczycieli z wykształceniem na poziomie studium nauczycielskiego*, IKN, Warszawa, s. 15 (współautorzy: K. Kafel, T. Tarnacka).
- Modelowa sylwetka zawodowa nauczyciela geografii*, „*Geografia w Szkole*”, R. 32, nr 5, s. 226–230.
- Problematyka badawcza modelu sylwetki zawodowej nauczyciela geografii*. [w:] *Materiały sesji naukowej, Poznań 26–30 IV 1975*, IKN, Warszawa, s. 7–11.
- The Internal Structure of Polish Towns*, [w:] F. E. Hamilton (red.), *The Socialist City*. Chichester–New York–Brisbane–Toronto, s. 335–348.
- 1980
- Modelowa sylwetka nauczyciela geografii*, [w:] *Z problematyki unowocześnienia procesu nauczania geografii*, Kraków, s. 6–17.
- Planowanie przestrzenne a ochrona krajobrazu*, [w:] *Nauczanie ochrony i kształtowania środowiska*, „*Człowiek i Środowisko*” [Warszawa], s. 44–49.
- 1982
- Geografia usług funkcjonalnego makroregionu Warszawy. Założenia badawcze*, [w:] *Problemy funkcjonalnego makroregionu Warszawy*, „*Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN*”, z. 38, s. 133–148.
- Problemy małych miast w pracach naukowych Marii Kietczewskiej-Zaleskiej [notatki]*, „*Przegląd Geograficzny*”, t. 54, z. 3, s. 263–268.
- 1983
- Funkcjonalny makroregion warszawski na tle krajowych zróżnicowań dochodów i wydatków ludności w 1978 r.*, [w:] *Studia nad funkcjonalnym makroregionem warszawskim I*, „*Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN*”, z. 43, s. 25–51.
- 1984
- The organization of the distributive trades in Poland*, University of Stirling, Department of Business Studies, Working Paper 8402, s. 17.
- 1985
- X Olimpiada Geograficzna*, „*Geografia w Szkole*”, R. 38, nr 2, s. 102–104.
- Zatrudnienie usługowe jako miernik zróżnicowania przestrzennego makroregionu funkcjonalnego Warszawy*, [w:] *Studia nad funkcjonalnym makroregionem Warszawy II*, „*Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN*”, z. 48, s. 58–81.
- 1986
- Zróżnicowanie funkcjonalnego makroregionu Warszawy w zakresie handlowej obsługi ludności*, [w:] *Studia nad funkcjonalnym makroregionem Warszawy III*, „*Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN*”, z. 53, s. 127–143.
- 1987
- Geografia usług makroregionu funkcjonalnego Warszawy*, „*Dokumentacja Geograficzna IGiPZ PAN*”, z. 1.

1988

Niesprawności w nauczaniu geografii, [w:] *Studia nad niesprawnościami w nauczaniu geografii*. IKN, Warszawa, s. 25–63.

Services Rendered within the Functional Macrorregion of Warsaw, [w:] *Spatial Organization and Regional Development. Papers of the 6th Polish-Hungarian Geographical Seminar*, Centre for Regional Studies, Pecs, s. 162–179.

1989

Kierunki modernizacji kształcenia nauczycieli geografii, Wyd. Centrum Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa, 28 ss. (współautor: D. Licińska).

Wprowadzenie do charakterystyki zawodowej nauczycieli geografii, Wyd. Centrum Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa, 84 ss. (współautor: D. Licińska).

1991

Geografia usług – pomijany w nauczaniu dział geografii społeczno-gospodarczej, „Geografia w Szkole”, R. 44, nr 5, s. 266–272.

Regional Dimension in the Transformation of Polish Science, [w:] *Transformation of Science in Poland*, „Science and Government Serie” [Warsaw], s. 335–338.

1992

Irlandia, [w:] *Geografia świata*, Warszawa, s. 107–109.

Retailing in Poland, „International Journal of Retail and Distribution Management”, vol. 20, z. 6, s. 34–38.

Rozwój usług rynkowych w wybranych krajach środkowoeuropejskich w ostatniej dekadzie istnienia nakazowo-rozdziałczego systemu gospodarczego, „Zeszyty IGiPZ PAN”, nr 10, s. 33–82.

Wielka Brytania, [w:] *Geografia świata*, Warszawa, s. 89–107.

Zatrudnienie w usługach wybranych krajów środkowoeuropejskich pod koniec nakazowo-rozdziałczego systemu gospodarczego, „Zeszyty IGiPZ PAN”, nr 10, s. 5–31.

1993

Contemporary Economic-Geographical Problems of Manufacturing Industry and Urbanization Resulting from Processes of Economic Transformation in Central and East-European Countries, [w:] *Urban and Industrial Change in the New Economic Order in the Former Socialist Countries. Proceedings of the conference*, „Studia i Materiały”, No. 2 (93), [Łódź], s. 9–15 (współautor: S. Pączka).

Rejony przejść granicznych jako obszary koncentracji handlu i usług – granica zachodnia, [w:] *Węzłowe problemy współpracy przygranicznej*, „Biuletyn”, nr 1, s. 61–85 (współautor: H. Powęska).

Tertiary employment in some Central European Countries about 1980, [w:] *Spatial Research and the Social-Political Changes. Papers of the 7th Polish-Hungarian Geographical Seminar*, Pecs, s. 67–84.

1994

Monograficzne badania miast, [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993*, t. 2, *Kierunki badań naukowych*, Polskie

- Towarzystwo Geograficzne, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź, s. 231–248.
- Potencjały naukowe w Polsce w 1990 roku i ich rozmieszczenie*, „Zeszyty IGiPZ PAN”, nr 21, s. 37–76.
- Sfera usług społeczno-kulturalnych w wybranych krajach środkowoeuropejskich w ostatniej dekadzie istnienia nakazowo-rozdzielczego systemu gospodarczego (1980–1989)*, „Zeszyty IGiPZ PAN”, nr 21, s. 5–35.
- Transformacja sieci handlu i usług na obszarach przygranicznych Polski (w latach 1989–1992)*, [w:] *Węzłowe problemy współpracy przygranicznej*, „Biuletyn”, nr 5, s. 151–161.
- 1995
- Aktualne kierunki rozwoju działalności usługowej w polskich strefach przygranicznych*, [w:] *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, „Biuletyn”, nr 10, *Polska i jej współdziałanie transgraniczne z sąsiadami*, PAN, Warszawa, s. 115–121.
- Andrzej Werwicki, [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993*, t. 3, *Badacze*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź, s. 181–183.
- Changes in the size and structure of service employment: the example of voivodeships containing major Polish urban agglomerations (1989–1993)*, [w:] *Socio-economic transformation of old urban and industrial agglomerations in Poland against the background of other East-Central European countries*, Abstracts of papers for the Conference, May 26–28, 1995, Łódź, „Studia i Materiały”, No 3 [Łódź], s. 78–82.
- Funkcjonowanie sfery działalności usługowych w zachodnim i wschodnim regionie przygranicznym Polski*, [w:] A. Stasiak, K. Miros (red.), *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, „Biuletyn”, nr 11, *Polska i jej współdziałanie transgraniczne z sąsiadami*, Materiały z konferencji Warszawa–Szklarska Poręba–Bocholt, 4–11.05.1994, PAN, Warszawa, s. 217–246.
- Kazimierz Dziewoński (1910–1994), [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993*, t. 3, *Badacze*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź.
- Poland*, *European Retail Digest*, Oxford, s. 9–12.
- Problemy funkcjonowania sfery działalności usługowych w obszarach przygranicznych Polski*, [w:] J. Kitowski, Z. Ziolo (red.), *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych obszarów przygranicznych*, „Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego”, nr 7 [Filia UMCS w Rzeszowie, Warszawa–Kraków–Rzeszów], s. 385–402.
- Transformacja handlu detalicznego w Polsce w latach 1989–1992*, [w:] F. W. Carter, W. Maik (red.), *Proces przekształceń społeczno-gospodarczych w Europie Środkowej i Wschodniej po roku 1989*, Toruń, s. 115–118.
- Transformations in Polish retailing in the years 1989–1991*, [w:] *Foundations for the Development of Western and Eastern Border Areas of Poland*, „Bulletin”, No 12, *Some new aspects of regional planning in Poland and Hungary*, *Proceedings of the*

8th Polish-Hungarian Geographical Seminar, Zielona Góra, Poland, 7–11 September 1992, PAN, Warsaw, s. 111–120.

1996

Adaptation Processes in the Service Sector of the Economy in Poland Since 1990, „Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica”, nr 37 [Bratislava], s. 163–170.

Development of retailing in the eastern border region of Poland, [w:] *Planerische und Raumordnungsrechtliche Betrachtung der Grenzüberschreitenden Zusammenarbeit aus polnischer und deutscher Sicht*, Arbeitsmaterial, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, 232. Verlag der ARL, Hannover, s. 242–250.

Irlandia, [w:] *Europa, Encyklopedia geograficzna świata*, Kraków, s. 304–307.

Predyspozycje psychofizyczne i kompetencje zawodowe nauczyciela geografii, [w:] *Różne drogi kształcenia i dokształcania nauczycieli geografii. Materiały na konferencję naukową, Kraków 23–24 kwietnia 1996 r.* Instytut Geografii WSP w Krakowie, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich przy WSP w Krakowie, Komisja Dydaktyki Geografii Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Wyd. COMSN WSP, Kraków, s. 93–105 (współautor: D. Licińska).

Wielka Brytania, [w:] *Europa, Encyklopedia geograficzna świata*, Kraków, s. 468–482.

1997

Changes of the functional structure of the population in Poland since 1989, [w:] *Population changes in urban regions of the East-Central Europe in the conditions of their socio-economic transformations*, „Studia i Materiały”, No 4, Abstracts of Papers for the Conference, Łódź, s. 8–16.

Plansza 102.1. Handel wewnętrzny i gastronomia. Mapy: 1. Pracujący w handlu i gastronomii, 1989, 1993; 2. Handel bazarowy, 1993, 1995; 3. Wybrane bazy o znaczeniu międzynarodowym; 4. Zmiany w liczbie osób pracujących i zatrudnionych w handlu detalicznym i gastronomii, 1987/89–1993; 5. Zmiany w strukturze własnościowej sklepów, 1987–1993; 6. Zakłady handlowe i gastronomiczne prowadzone przez osoby fizyczne, 1991, 1993; 7. Struktura własnościowa sklepów, 1990, 1993; 8. Zatrudnienie w handlu, 1990, 1993; 9. Klienci sklepów w miastach, 1990, 1993; 10. Klienci sklepów na wsi, 1990, 1993, [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Główny Geodeta Kraju – PPWK, Warszawa.

1998

Przemiany struktury przestrzenno-funkcjonalnej i więzi terytorialnych oraz diagnoza ładu przestrzennego Polski Środkowej i drogi jego korekty w przyszłości, [w:] A. Werwicki (red.), *Transformacja społeczno-ekonomiczna Polski Środkowej*, Łódź, s. 277–282 (współautor: W. Musiał).

Sektor działalności usługowych w okresie transformacji (1990–1994), [w:] A. Werwicki (red.), *Transformacja społeczno-ekonomiczna Polski Środkowej*, Łódź, s. 235–262.

The restructuring of Polish retailing, [w:] *A European Geography*, Harlow, s. 225–230.

Transformacja społeczno-ekonomiczna Polski Środkowej, Łódź (redakcja).

Zmiany paradygmatu geografii usług, „Przegląd Geograficzny”, t. 70, z. 3–4.

1999

Badania nad transformacją społeczno-ekonomiczną Polski Środkowej, [w:] *Nauki geograficzne a edukacja społeczeństwa*; t. 2, *Region łódzki. Materiały XLVIII Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Łódź, 9–11 września 1999 r.*, Łódź, s. 65–68.

The Transformation of Polish Retailing, [w:] *Shock-Shift in an Enlarged Europe. The geography of socio-economic change in East-Central Europe after 1989*, Ashgate–Aldershot–Brookfield USA–Singapore–Sydney, s. 103–106.

2000

Handel targowiskowy aglomeracji łódzkiej na tle jego znaczenia ogólnopolskiego w latach 1994–1997, „Szlakami Nauki”, nr 31 [Łódź].

Rola sektora usługowego w transformacji ustrojowej województwa łódzkiego w latach 1990–1996, [w:] M. Sobczyński, W. Michalski (red.), *Województwo łódzkie na tle przemian administracyjnych Polski. W osiemdziesiąt rocznicę utworzenia województwa*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Łodzi, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Biuro Rozwoju Regionalnego w Łodzi, Łódź, s. 93–98.

Transformation of the Polish Economy since 1990 and the Part Played in it by Services, [w:] J. Dzieciuchowicz (red.), *Contemporary role of the service sector*, *Przestrzeń–Społeczeństwo–Gospodarka*, „Studia i Materiały KGPIPP UŁ”, nr 5, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni, s. 3–7.

2001

Targowiska, [w:] S. Liszewski (red.), *Funkcja regionalna Łodzi i jej rola w kształtowaniu województwa. Zarys monografii województwa łódzkiego*, Łódź, s. 360–368.

Jerzy Dzieciuchowicz